УДК 329
ББК 66.60

ОМИЛҲОИ САМАРАНОКИИ НИЗОМИ БИСЁРҲИЗБӢ ДАР ТАҲКИМИ ДЕМОКРАТИЯ

Саидова Малика Абдурасуловна, *ассистенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ФАКТОРЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ МНОГОПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ ПО КОНСОЛИДАЦИИ ДЕМОКРАТИИ

Саидова Малика Абдурасуловна, *ассистент кафедры политологии Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (Таджикистан, Худжанд)*

EFFICIENCY FACTORS OF MULTIPARTY SYSTEM IN THE DIRECTION OF DEMOCRACY CONSOLIDATION

Saidova Malika Abdurasulovna, *assistant of the department of political science under the Tajik State University of Law, Business and Politics(Tajikistan, Khujand)* ***E-MAIL:*** *saidova.malika.1985@mail.ru*

Калидвожаҳо: *низоми бисёрҳизбӣ, таҳкими демократия, рақобатнокӣ, суботи низоми ҳизбӣ, таркиби ҳизбӣ, коалитсияи ҳизбӣ, низоми интихоботӣ, навъҳои низоми бисёрҳизбӣ*

Омилҳои самаранокии низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими демократия мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Зикр карда шудааст, ки дар самти мустаҳкамсозии низоми демократӣ омилҳои ниҳодӣ ва хусусан нақши низоми ҳизбӣ муҳим аст. Рушди низоми ҳизбии самаранок ва функсионалӣ шарти муҳимми мустаҳкамшавии демократия эътироф гардида, таҳкими демократия бе фаъолияти рақобатноки ҳизбҳои сиёсӣ ғайриимкон шуморида шудааст. Рақобатнокии низоми бисёрҳизбӣ, иштироки фаъоли мардум дар ҳаёти сиёсӣ, суботи низоми ҳизбӣ, таркиби ҳизбии низоми сиёсӣ, чигунагии ташкил ва фаъолияти ниҳодҳои намояндагӣ, имконияти ташкили коалитсияҳои ҳизбӣ, хосиятҳои низоми интихоботӣ, навъҳои низомҳои бисёрҳизбӣ ва чигунагии сохтори сиёсӣ ба ҳайси омилҳои муҳимми таъсиргузори низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамсозии демократия баррасӣ шудааст. Аз нигоҳи муаллиф ҳизбҳои сиёсӣ бо рақобатнокӣ, масъулияти сиёсӣ, талаби ҳисоботдиҳӣ ва шаффофият, интиқод ва масъалагузорӣ, чолишбарангезӣ дар муҳити сиёсии ҷомеа, мубориза барои овози мардум ва дастгирии онҳо, таҳияи барномаҳои нави рушди ҷомеа, омода намудани сарварони сиёсӣ, таблиғи платформаи тағйирот ва рушд дар як ҷомеа, баланд намудани ҳисси масъулияти идорӣ метавонанд дар таҳкими низоми демократӣ дар як кишвар саҳми беандоза муҳимме дошта бошанд.

Ключевые слова: *многопартийная система, консолидация демократии, конкурентность, стабильность партийной системы, партийная структура, партийная коалиция, избирательная система, виды многопартийной системы*

Анализируются факторы эффективности многопартийной системы в консолидации демократии. Подчеркивается, что институциональные факторы, особенно партийная система, играют важную роль в консолидации демократии. Развитие эффективной и функциональной партийной системы признается важным условием консолидации демократии, и считается невозможным укрепление демократии без конкурентной деятельности политических партий. Конкурентность многопартийной системы,

активное участие граждан в политической жизни, стабильность партийной системы, партийная структура политической системы, пути организации и функционирования представительных институтов, возможности для организации партийной коалиции, особенности избирательной системы, виды многопартийных систем и политического строя рассматриваются как важные влияющие факторы многопартийной системы в консолидации демократии. С точки зрении автора, политические партии с их конкурентностью, чувством политической ответственности, требованием подотчетности и прозрачности политической системы, критикой и постановкой проблем, бросанием вызова политической среде общества, борьбой за голоса граждан и их поддержку, организацией новых программ развития общества, подготовкой политических лидеров, агитацией за платформы изменения и развития общества, повышением управленческой ответственности могут играть очень важную роль в консолидации демократической системы отдельных стран.

Key-words: *multiparty system, consolidation of democracy, competitiveness, stability of the party system, party structure, party coalition, electoral system, types of multiparty system*

The article analyzes the factors of effectiveness of multiparty system in the direction of democracy consolidation. There is emphasized that institutional factors, especially party system, play an important role in consolidation of democracy. The author recognizes the development of an effective and functional party system as an important condition for consolidation of democracy and asserts that strengthening of democracy without a competitive activity of political parties is not possible. Competitiveness of multiparty system, active participation of citizens in political life, stability of the party system, party structute of political system, ways of organizing and functioning of representative institutions, potentialities of organizing party coalitions, features of electoral system, types of multiparty systems and political frameworks are considered as important and influential factors of the multiparty system in consolidation of democracy. From the author's point of view political parties with their competitiveness, sense of political responsibility, requirement for accountability and transparency of political system, criticism and outsetting problems, resetting challenges in political environment of society, struggle for citizens' votes and their support, organizations of new programs for development of society, training political leaders, agitation for platforms for change and development of society by elevating managerial responsibility can play a very important role in consolidating of democratic system in separate countries.

Дар шароити имрӯза таҳкими демократия яке аз масъалаҳои асосии аксари кишварҳое мебошад, ки дар роҳи бунёди низоми демократӣ қарор доранд ва ё худ демократикунониро ҳамчун ҳадафи муҳимми давлатдории хеш эълон намудаанд. Дар ин мавридд масъалаи асосӣ дар он аст, ки чи гуна ва бо истифода аз кадом роҳҳо ва шеваҳо метавон низоми демократиро дар шароити як ҷомеаи гузаришӣ мустаҳкам намуд. Албатта, дар ин самт муҳаққиқон шароитҳои мухталифро ҳамчун заминасоз барои таҳкими низоми демократӣ шинохтаанд. Аз ҷумла ба ҷиҳати ниҳодии таҳкимбахшии демократия таваҷҷуҳ карда мешавад. Воқеан, барои мустаҳкамсозии низоми демократӣ ҷиҳати ниҳодӣ хеле муҳим мебошад. Ба андешаи мо таҳкими низоми демократӣ бидуни заминаи ниҳодӣ ғайриимкон аст.

Дар мавриди таҳкимбахшии низоми демократӣ таваҷҷуҳ намудан ба якчанд ҷиҳатҳои ниҳодӣ муҳим дониста мешавад. Аз ҷумла барои баҳогузории ҳолати таҳкимёбии низоми

демократӣ дар як кишвар зарур мешуморем, ки ҳолати рушди мақомоти қонунгузор ва ё парлумон, шароитҳои амали низоми судӣ ва ниҳодҳои ҳокимияти иҷроия, рушд ва фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва хусусан низоми ҳизбии амалкунанда ҳамаҷониба омӯхта ва арзёбӣ гарданд. Дидгоҳи ниҳодӣ ба нақши ниҳодҳои мухталиф дар таҳкими демократия таваҷҷуҳ менамояд. Дар мустаҳкамшавии демократия ҷиҳати муҳимро таҳкими ниҳодҳои демократӣ ва функсионалию короям будани онҳо ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем омилҳои самаранокии низоми бисёрҳизбиро дар самти таҳкими низоми демократӣ мавриди таҳлил қарор дода бошем.

Дар илми сиёсии нимаи аввали солҳои 1990 чун замони рушди таваҷҷуҳ ба омӯзиши ҳизбҳо ва низомҳои ҳизбӣ дониста мешавад. Мақолаҳои зиёди нашршуда дар маҷаллаҳои гуногун, маҷмӯаҳои мавзӯӣ, таҳқиқоти монографӣ ва махсусан нашри маҷаллаи «Сиёсати ҳизбӣ», ки шумораи аввали он соли 1995 ба нашр расида буд, нишондиҳандаи амалии онанд, ки новобаста аз диди пессимистӣ ба пастравии нақши ҳизбҳо дар сиёсат, дар шароити имрӯза мо метавонем навшавии демократияи ҳизбиро мушоҳида намоем.

Аслан низоми демократиро бидуни фаъолияти функсионалии ҳизбҳои сиёсӣ ва таъсиргузории онҳо дар шаклгирии сиёсати як ҷомеа тасаввур намудан ғайриимкон аст. Агар мо ба зуҳури таърихии ҳизбҳои сиёсӣ таваҷҷуҳ намоем, пас он ба пайдоиши ниҳодҳои намояндагӣ чун парлумонҳо, бунёди низомҳои ҷумҳуриявӣ ва рушди рақобати нерӯҳои сиёсӣ барои расидан ба қудрати сиёсӣ пайванди ногусастанӣ дошт. Яке аз муҳаққиқони фаъол дар омӯзиши ҳизбҳои сиёсӣ А. Лейпхарт собит сохтааст, ки дар ҷомеаҳои плюралистии дорои гуногунии фарҳангӣ, миллӣ, динӣ ва ё забонӣ низоми бисёрҳизбӣ метавонад барои ташаккули демократияи мустаҳкам бисёр мусоид бошад. Ба андешаи ӯ тавассути низомҳои дуҳизбӣ ақаллиятҳои назаррасе ба таври доимӣ аз иштироки сиёсӣ берун мемонанд, ки чунин ҳолат риояи қоидаҳоро аз ҷониби онҳо паст мегардонад. Аз ин рӯ, низоми бисёрҳизбӣ метавонад намояндагии арзишманди ин ақаллиятҳо ва иштироки онҳоро дар идоранамоии коалитсионӣ таъмин намояд. [9]

Лозим ба ёдоварист, ки бунёди демократия ва таҳкими он дар як ҷомеа иҷрои меъёрҳо ва принсипҳои зиёдеро талаб мекунад. Эълони рӯиварӣ ба низоми демократӣ ва ё гузариш ба он дар ҳеҷ сурат маънии мустаҳкамшавии низоми демократиро надорад. Мустаҳкамшавии демократия дар як ҷомеа танҳо дар он ҳолат ба миён меояд, ки он аз меъёрҳо ва қоидаҳои низоми пешини ғайридемократӣ дур гашта, тадриҷан ва зина ба зина ба меъёрҳои демократӣ мутобиқ мегардад. Мустаҳкамшавии демократия дар замоне сурат мегирад, ки дигар ягон чолише низоми демократӣ ва арзишҳои онро аз байн бурда наметавонад. Дар шароити имрӯза яке аз меъёрҳои кафолатдиҳандаи таҳкими низоми демократӣ фаъолияти низоми ҳизби функсионалӣ, рақобатнок ва қонунмеҳвар дониста шудааст. Низомҳои сиёсии дорои низоми бисёрҳизбӣ ғолибан чун низомҳои мувофиқ барои асосгузорӣ, тавсеа ва ниҳодигардонии (институтсионализатсия) демократия дониста мешаванд. Аммо ба як ҷиҳат таваҷҷуҳ намуданамон зарур аст, ки кадом низоми бисёрҳизбӣ ба таҳкими демократия мусоидат менамояд? Махсусан кадом шароитҳои бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамсозии демократия муҳим дониста мешаванд, зеро бидуни як қатор шароитҳо ва омилҳо низоми бисёрҳизбӣ ҳамчун мавҷуд ва амали якчанд ҳизби сиёсӣ наметавонад кафолати таҳкими демократия бошад. Айни ҳол мо якчанд омилҳои муҳимми самаранок гаштани низоми бисёрҳизбиро дар мустаҳкамсозии демократия мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Омили муҳимми самарабахшии низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамгардии демократия

рақобати миёни ҳизбҳои сиёсӣ барои расидан ба қудрати сиёсӣ аст. Ҳизбҳои сиёсӣ бо рақобатпазирии худ ниҳодҳое шуморида шудаанд, ки метавонанд ҳолати навро дар сиёсат ворид кунанд ва чун ташаббускори навоварӣ бошанд. Метавон гуфт, ки ба монанди тарҳи бозории иқтисодиёт тарҳи ҳизбии демократия, ки ба плюрализми нерӯҳои сиёсӣ ва муборизаи рақобатнок барои ҳокимияти давлатӣ асос ёфтааст, чун арзиши бунёдии ҷаҳони имрӯза ҳисобида шудаанд. Барои мисол муҳаққиқон Ҷаггерз К. ва Гурр Т. шароитҳои муҳимми «мустаҳкамсозии ниҳодии» демократияро дар рақобатнокии иштироки сиёсӣ, интихобӣ будани мансабҳои иҷроия ва назаррас будани тасиррасонӣ ба ҳокимияти иҷроия медонанд.[8, с. 479] Албатта, чунин ҳолат фаъолии ҳизбҳои сиёсӣ ва рақобатнокии низоми бисёрҳизбиро талаб мекунад.

Низоми бисёрҳизбии дорои рақобат нововбаста аз ҷиҳатҳои манфии хеш паҳлӯҳои мусбати зиёде дорад. Хусусан он ҷиҳати низоми бисёрҳизбӣ муҳим аст, ки инҳисори сиёсиро аз байн мебарад. Бар замми ин низоми бисёрҳизбии рақобатнок роҳҳои қонунӣ ва машрӯи интиқоди ҳукумат ва қаринаҳои алтернативии самти сиёсиро ба роҳ мемонад. Таҷрибаи талхи аз ҷониби Иттиҳоди Шӯравӣ дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ амалишуда шаҳодати он аст, ки иҷтимоикунонии бардавом зери назари ҳизби ҳукмрон, ки тамоми воситаҳои ахбори оммаро назорат менамуд, ба ҳадафҳои худ нарасид.

Омили дигари муҳимми саҳмгузории низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамсозии демократия иштироки фаъоли мардум дар ҳаёти сиёсӣ мебошад. Он ҷиҳати масъала муҳим мегардад, ки то кадом андоза дар доираи низоми сиёсӣ ва низоми бисёрҳизбӣ иштироки озодона ва муборизаи фаъол барои расидан ба қудрат ҷой дорад. Дар ин маврид нақши ҳизби дар ҳокимият қарордошта муҳим мегардад. Хусусан он ҷиҳати масъала муҳим аст, ки барои муборизаҳои сиёсӣ ҳизби дар қудрат қарордошта то кадом сатҳ аз манбаъҳои маъмурӣ истифода менамояд. Дар мавриди иштироки сиёсӣ инчунин ҳолати фаъолнокии ҳизбҳои барои қудрат муборизабаранда низ муҳим мегардад. Албатта, дар ҳамаи низомҳои бисёрҳизбӣ иштироки фаъол ва рақобатноки ҳизбҳои сиёсӣ якранг ба назар намерасад. Зикр намудан зарур аст, ки фарқи фаъолнокии ҳизбҳои сиёсӣ дар низомҳои бисёрҳизбӣ ба чигунагии таҳкими низоми демократӣ таъсири худро мегузорад.

Дар мавриди мустаҳкамсозии демократия ва нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар ин раванд муҳаққиқон андешаҳои мухталиф баён намудаанд. Муҳаққиқи америкоӣ С. Ҳантингтон дар самти мустаҳкамсозии демократия ҷамъшавии ҳокимиятро дар дасти сарварони сохторҳои иҷроия хатари ҷиддӣ мешуморад. Ба андешаи ӯ мутамарказгардии ҳокимият боиси зуҳури авторитаризм ва дастгирӣ намудани усулҳои сахти ҳукмронӣ мегардад, ки бар зарари иштироки сиёсӣ ва намояндагии манфиатҳо анҷом мeёбад. Дар ин сурат хатар ба таҳкими демократия ҳамчунин аз маҳдудсозии ҳуқуқҳои сиёсӣ ва озодиҳои шаҳрвандӣ, маҳдудсозии васоити ахбори омма ва мавқеи оппозитсия дар низоми сиёсӣ бармеояд.[7, - с. 8-10]

Муҳаққиқи дигари америкоӣ Л. Дайамонд низ дар мавриди мустаҳкамсозии демократия тағйироти зиёд дар ниҳодҳо, сиёсат ва рафторро муҳим медонад. Ба андешаи ӯ вазифаҳои намояндагии идоракунии демократӣ тавассути рушди ҳизбҳои сиёсӣ ва алоқаҳои онҳо бо гурӯҳҳои иҷтимоӣ, паст намудани фрагментатсияи (қисматшавии) низоми ҳизбӣ ва мустаҳкам шудани ҷомеаи шаҳрвандӣ беҳтар мегардад.[5, с. 18]

Омили дигари муҳимми нақшгузории низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамшавии демократия дорои субот будани низоми ҳизбии як кишвар аст. Танҳо низоми босуботи бисёҳизбӣ метавонад ба мустаҳкамшавии демократия нақш гузорад. Дар ин маврид зарур

аст, ки ҳизбҳои сиёсӣ меъёрҳои муқарраршуда барои фаъолияти онҳо, меъёрҳои муносибати созанда ва рақобати солимро ба роҳбарӣ гирифта бошанд. Ҷиҳати дигари босуботии низоми бисёрҳизбӣ ба низоъ гирифтор накардани низоми сиёсӣ ва дар умум ҷомеа дар натиҷаи рақобатҳои низоъангези ҳизбҳои сиёсӣ мебошад. Рақобати носолим ва низоъангези миёни ҳизбҳои сиёсӣ дар як низоми бисёрҳизбӣ на ба таҳкими демократия мебарад, балки боиси коҳиш пайдо намудани симои низоми демократӣ мегардад. Барои мисол дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ дар Тоҷикистон бархӯрди идеологии миёни ҳизбҳои сиёсӣ яке аз омилҳои зуҳури низои сиёсӣ дар кишвар гардид, ки он боиси коҳиши боварии мардум ба низоми демократӣ шуд. Танҳо суботи комил ва қонунмеҳварии низоми бисёрҳизбӣ метавонад шароити мустаҳкамшавии низоми демократиро фароҳам созад. Лозим ба ёдоварист, ки рақобати ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи як низоми ҳизбӣ шароитҳои муайянеро талаб мекунад. Муҳим аст, ки рақобатнокӣ боиси таҳкими демократия гардад ва шароити низоъангезро ба миён наоварад. Аз ин рӯ, дар доираи як низоми бисёрҳизбӣ муқаррар намудани меъёрҳои умумӣ ва арзишҳои барои ҳамаи нерӯҳои сиёсӣ қобили қабул муҳим мебошад.

Муҳаққиқони дигар низ ба масъалаи босуботии низоми ҳизбӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Барои мисол муҳаққиқон О'Донел Ҷ. ва Шмиттер Ф. рушди низоми ҳизбии босуботеро, ки тавонад ташаккули ҳукумати масъулро дар назди мардум таъмин намояд, самти муҳимми мустаҳкамшавии низоми демократӣ мешуморанд.[11, с. 89] Ба андешаи онҳо ҳамон низоми ҳизбие дар мустаҳкамшавии демократия саҳм гузошта метавонад, ки масъулиятшиносии низоми идориро дар ҷомеа таъмин созад. Воқеан, низомҳои бисёрҳизбие, ки ҳисоботдиҳандагӣ ва шаффофияти фаъолияти ҳукуматҳоро таъмин мекунанд, нақши боризеро дар мустаҳкамшавии низоми демократӣ бозида метавонанд.

Барои саҳмгузории низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамшавии демократия таркиби ҳизбии ин низом низ муҳим аст. Зарур аст, ки ҳизбҳои сиёсии дар таркиби низоми бисёрҳизбӣ амалкунанда хосияти деструктивӣ (фалаҷкунанда) надошта бошанд. Чи гунае ки муҳаққиқ Клаус фон Бейме зикр намудааст ҳизбҳо моҳиятан бад нестанд, аммо ҳизбҳои «хуб» ва «бад» мавҷуданд.[3, с. 149-150]. Миёни нишондиҳандаҳое, ки аз рӯи онҳо мустаҳкамшавии низоми демократӣ баҳогузорӣ мегардад, баъзе аз муҳаққиқон суботи низомро дар лобалои (рӯ ба рӯи) бозсозиҳои радикалии низоми ҳизбӣ ва мавҷуд набудани ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои зиддисистемӣ муҳим медонанд.[6, с. 12-13] Сиёсатшиноси амрикоӣ С. Ҳантингтон низ барқароршавии ҳокимияти собиқ ҳизбҳои коммунистӣ (гардиши сурх) ва ҳизбҳои дорои идеологияи зиддидемократӣ ва фундаменталиро чун хатар ба мустаҳкамшавии демократия мешуморад.[7, с. 8-10]

Омили дигари самарабахшии низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамшавии демократия аз чигунагии ташкил ва фаъолияти ниҳодҳои намояндагӣ ва нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар онҳо вобастагӣ дорад. Аксари маврид мо метавонем хосиятҳои самаранокии низоми ҳизбиро дар як кишвар аз рӯи ташкил ва фаъолияти ниҳоди намояндагӣ ва хусусан парлумони он дарк намоем. Муҳаққиқони алоҳида ба ин масъала низ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Барои мисол дар «Индекси рушди сиёсӣ»-и худ муҳаққиқ Катрайт Ф. хосиятҳои самаранокии рушди бисёрҳизбиро дар мисоли ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия овардааст. Барои холҳои баландро соҳиб шудани ҳокимияти қонунгузор ва иҷроияи як кишвар дар индекси ин муҳаққиқ ҷойгоҳи ҳизбҳои сиёсӣ муҳим талаққӣ шудаанд. Ба андешаи ин муҳаққиқ ҳокимияти қонунгузор дар он шароит ба меъёрҳои демократӣ ҷавобгӯ дониста мешавад, ки агар палатаи поёнии

парлумон ва ё кулли парлумон аз намояндагони ду ва ё зиёда ҳизбҳои сиёсӣ иборат бошанд ва ақаллияти ҳизбӣ дар парлумон ҳадди ақал 30%-ро ташкил диҳанд. Ба меъёри демократӣ ҷавобгӯ будани ҳокимияти иҷроия дар ин индекс чунин муқаррар шудааст: давлатро сарвари ҳокимияти иҷроия, ки дар асоси рақобати бисёрҳизбӣ интихоб шудааст, идора менамояд ва шароити гирифтани холи баланд барои ҳокимияти қонунгузор мавҷуд аст.[4]

Яке аз меъёрҳои дигари муҳим, ки нақши низоми ҳизбиро дар мустаҳкамсозии демократия нишон медиҳад, ин имконияти ташкили коалитсияи ҳизбӣ дар он мебошад. Дар он низомҳои ҳизбие, ки дорои рақобат мебошанд, шанси ташкили коалитсияҳои ҳизбӣ назаррас мебошад. Ба андешаи М. Скот дар низомҳои бисёрҳизбии парлумонӣ бунёди коалитсияҳо шароитро барои таҳкими демократия ва ҳокимияти босубот ба вуҷуд меорад. Дар он ҳолате, ки бунёди коалитсияи мустаҳкам дар низомҳои бисёрҳизбии дорои сохтори президентӣ нисбатан мушкил دониста мешавад. Низомҳои парлумонӣ дорои механизмҳои зиёди бунёди коалитсия мебошанд, ки ба демократияи бисёрҳизбӣ ва таҳкими он нисбат ба низомҳои президентӣ мусоидат менамояд.[12] Ҳизбҳои сиёсӣ бо ташкил намудани коалитсия манфиатҳои умумиро аз поймол шудан аз ҷониби дигар навъи манфиатҳо, ки шояд ба таҳкими демократия хатар дошта бошад ҳифз менамояд. Дар чунин ҳолат маъракаҳои интихоботӣ ба интихоби тими роҳбарон табдил меёбад ва то як андоза ҳамоҳангсозии манфиатҳои мухталифро замина мегузорад.

Дигар ҷиҳати самаранокии низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамшавии демократия аз чигунагии низоми интихоботӣ вобастагӣ дорад. Низоми интихоботии як кишвар ба чигунагии низоми ҳизбии он ва дар умум ба таҳкимёбии демократия дар он таъсири ҷиддӣ мегузорад. Танҳо низоми короям, шаффоф, беғараз ва бетақаллуби интихоботӣ метавонад ба таҳкими низоми ҳизбии як кишвар ва дар умум ба рушди демократия дар он мусоидат дошта бошад. Ба хотири таҳкими низоми ҳизбӣ ва саҳмгузории он дар мустаҳкамшавии демократия дар як кишвар зарур аст, ки принсипҳои муқарраршудаи интихоботӣ ба пуррагӣ риоя карда шаванд. Ҳуқуқи умумии интихоботӣ ҳизбҳои сиёсиро водор ба он менамояд, ки ба маъракаҳои интихоботӣ таваҷҷуҳи хоса дошта бошанд. Хусусан ба онҳо зарур аст, ки таркиби мустаҳками узвиятро шакл диҳанд, барои васеъ шудани пойгоҳи иҷтимоии хеш ва гурӯҳи интихобкунандагон самтгирӣ намоянд, сиёсати идеологияшонро таҳия намояд ва фаъолияти васоити ахбори оммаи худро ба роҳ монанд. Дар ҳар сурат барои мустаҳкамшавии демократия дар як ҷомеа зарур аст, ки рақобати электоралӣ миёни ҳизбҳои сиёсӣ ба роҳ монда шавад.

Дар мавриди нақши низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамшавии демократия андешаҳои муҳаққиқ А. Лейпхарт хеле ҷолиб мебошад. Ба андешаи ӯ мавҷудияти шумораи зиёди ҳизбҳои сиёсии кӯчак эҳтимолияти онро ба миён меорад, ки ҳар яки онҳо мафиатҳои зерфарҳангҳо ва мизоҷони муайянро инъикос созанд ва имконияти каме барои намояндагии манфиатҳои умумимиллӣ боқӣ монад.[1] Албатта зикр намуданамон зарур аст, ки самаранокии низоми бисёрҳизбӣ дар ягон сурат аз шумораи зиёди ҳизбҳо вобастагӣ надорад. Балки ҷиҳати муҳим он аст, ки то кадом андоза ин низом ба таҳкими механизмҳои демократӣ мусоидат мекунад ва худи ин низом ба арзишҳои демократӣ то кадом андоза ҷавобгӯ аст.

Низоми бисёрҳизбӣ дар маънии васеъ чун поюрализми сиёсӣ фаҳмида мешавад ва на ҳамчун шумораи зиёди ҳизбҳое, ки дар як кишвар ба қайди давлатӣ гирифта мешаванд ва ё мавҷудияти қонун перомуни ҳизбҳо, ки фаъолияти онҳоро ба танзим меандозад. Аз нуқтаи

назари Г. Алмонд ва Б. Пауэлл низоми бисёрҳизбӣ аз ду омили муҳим вобастагӣ дорад: «аҳамияти бартаридоштаи овози интихобкунандагоне, ки ба ҳизб овоз додаанд ва он дар интихоби озод ва муайян намудани самти сиёсӣ ғолиб шудааст; имконияти ҳизбҳои гуногун барои ташаккул ёфтан ва ба роҳ мондани рақобати озод барои овози интихобкунандагон».[2]

Самаранокии низоми бисёрҳизбӣ ва муҳиммияти он дар мустаҳкамсозии низоми демократӣ аз чигунагии он вобаста аст. Ду намуди низомҳои бисёрҳизбиро аз ҳам ҷудо месозанд, ки онҳо низоми бисёрҳизбии бо ҳизби ҳукмрон ва бидуни он мебошанд. Намунаи аввали низоми бисёрҳизбӣ, яъне бо ҳизби ҳукмрон дар Италия то соли 1990 ҷой дошт, ки Ҳизби христианӣ-демократӣ нақши ҳукмронро иҷро менамуд. Намунаи низоми бисёрҳизбии бидуни ҳизби ҳукмрон дар Швейтсария, Нидерландия ва Финландия ҷой дошт.[10, с. 165] Лозим ба ёдоварист, ки чи гуна хосият доштан ва ба кадом навъи низоми бисёрҳизбӣ майл доштани низоми ҳизбии як кишвар метавонад дар таҳкими демократия дар он таъсири якранге надошта бошад. Ба андешаи мо, навъи низоми бисёрҳизбии бидуни ҳизби ҳукмрон нисбат ба низоми бисёрҳизбии дорои ҳизби ҳукмрон дар таҳкими низоми демократӣ нақши бештаре дошта метавонад.

Албатта, таъсиргузории низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкимбахшии демократия аз навъи чунин низом вобастагӣ дорад. На ҳамаи навъҳои низоми бисёрҳизбӣ ба мустаҳкамшавии низоми демократӣ мусоидат карда метавонанд. Барои мисол муҳаққиқ А. Вер чунин навъҳои гуногуни низоми бисёрҳизбиро чун мутақобил, мутавассит, қисматгардида, тақсимшуда ҷудо намудааст.[13, с.170-171] Лозим ба ёдоварист, ки навъҳои зикршудаи низоми бисёрҳизбӣ дар мустаҳкамшавии демократия таъсири якранг надоранд. Ба андешаи мо, дар навъи мутавассит бештар имконияти мустаҳкамшавии демократия вуҷуд дорад. Дар навъҳои қисматгардида ва тақсимшуда низ имконияти мустаҳкамшавии демократия бо шарти риояи меъёрҳои қабулшудаи фаъолияти ҳизбӣ мавҷуд аст. Аммо навъи мутақобил ғолибан хосияти низоъангезанда дорад, ки на ба мустаҳкамшавии демократия, балки ба хатарҳои эҳтимолӣ ба низоми демократӣ оварда мерасонад.

Ҳамчунин мо метавонем навъҳои рақобатнок ва берақобати низоми бисёрҳизбиро зикр намоем, ки таъсири онҳо низ дар мустаҳкамшавии низоми демократӣ якранг нест. Ба андешаи мо танҳо низоми бисёрҳизбии дорои рақобати солим ва созанда метавонад дар фарқият аз низоми бисёрҳизбии берақобат ва сокит ба мустаҳкамшавии демократия саҳмгузор бошад. Аз ин рӯ, дар самти мустаҳкамсозии низоми демократӣ зарур аст, ки низоми бисёрҳизбӣ хосияти рақобатнокии солиму созандаро дошта бошад. Дар сурати ғайр низоми бисёрҳизбӣ дар ҳеҷ сурате наметавонад омили мустаҳкамгардии низоми демократӣ дар як кишвар гардад. Дар сурати ғайр аз ин ҷиҳати ниҳодии таҳкими демократия дар як кишвар зери суол меравад.

Ҳолати таъсиргузории низоми бисёрҳизбӣ ба мустаҳкамшавии низоми демократӣ дар бештари мавридҳо аз чигунагии сохтори сиёсии як кишвар низ бастагӣ дошта метавонад. Аслан низоми бисёрҳизбиро ғолибан дар кишварҳои дорои низоми парлумонии идоракунӣ самаранок мешуморанд. Дар низомҳои идораи президентӣ аз сабаби таъсиргузории институти президентӣ дар идораи давлатӣ низоми бисёрҳизбӣ чандон короям министа намешавад ва саҳмгузории он низ дар таҳкими низоми демократӣ зери шубҳа қарор мегирад. Аз ин рӯ, саҳмгузории низоми бисёрҳизбӣ дар таҳкими демократия аз чигунагии низоми идории як кишвар вобастагӣ дорад. Дар кишварҳои дорои шакли идораи

президентӣ низоми дуҳизбӣ бештар короям ва функсионалӣ шуморида мешавад.

Дар умум зикр намудан бамаврид аст, ки дар мустаҳкамшавии низоми демократӣ нақши низомҳои ҳизбӣ дар як кишвар назаррас аст. Низоми ҳизбӣ ҷиҳати муҳимми ниҳодии мустаҳкамшавии демократияро ташкил медиҳад. Ҳизбҳои сиёсӣ бо рақобатнокӣ, масъулияти сиёсӣ, талаби ҳисоботдиҳӣ ва шаффофият, интиқод ва масъалагузорӣ, чолишбарангезӣ дар муҳити сиёсии ҷомеа, мубориза барои ба даст овардани овози мардум ва дастгирии онҳо, таҳияи барномаҳои нави рушди ҷомеа, омода намудани сарварони сиёсӣ, таблиғи платформаи тағйирот ва рушд дар як ҷомеа, такмили ҳисси масъулияти идорӣ ва ғайра метавонанд дар таҳкимбахшии низоми демократӣ дар як кишвар саҳми беанзода муҳимм дошта бошанд. Ба андешаи мо мустаҳкакмшавии демократия дар як кишвар бидуни бунёди низоми ҳизбии короям ва рақобатнок ғайриимкон мегардад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ба масъалаи саҳмгузории низоми бисёрҳизбӣ ва омилҳои мухталифи саҳмгузории ин низом дар мустаҳкамсозии демократия дар як ҷомеа таваҷҷуҳи бештар зоҳир гардад. Дар ҳар сурат моро зарур аст, омилҳои таъсиргузор ба самаранокии низоми бисёрҳизбиро дар шароти Тоҷикистони имрӯза мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор диҳем. Танҳо бо ин васила мо метавонем, мушкилоти мавҷударо дар ин самт ошкор ва тавсияҳои беҳтарсозии низоми бисёрҳизбиро дар шароити Тоҷикистони имрӯза ироа карда бошем.

Пайнавишт:

1. *Лейпхарт А., Демократия в многосоставных обществах: Сравнительное исследование. - М.: Аспект Пресс, 1997. –287с.*
2. *Almond G., Powell B., Comparative Politics Today. A World View. 6-th ed. N.Y.: Harper Collins, 1996. –846 p.*
3. *Beyme K. von Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State? // Government and Opposition. 1996. Vol. 31. № 2.*
4. *Cutright Ph. National Political Development: Measurement and Analysis // American Sociological Review. 1963. Vol. 28. № 1.*
5. *Diamond L. Introduction: In Search of Consolidation // Consolidating the third Wave Democracies. Regional Challenges / Ed. by L. Diamond, M. Plattner, Y. Chu and H. Tien. — Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1997.*
6. *Gunter R., Diamandouros N., Puhle H.-J. (eds.) The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective. — Baltimore: John Hopkins University Press, 1995.*
7. *Huntington S. Democracy for the Long Haul // Journal of Democracy. 1996. Vol. 7. № 2.*
8. *Jaggers K., Gurr T. Tracking Democracy's third Wave with the Polity Ill Data // Journal of Peace Research. 1995. Vol. 32. № 4.*
9. *Lijphart, A. "Typologies of Democratic Systems." Comparative Political Studies. Vol.1, No. 1 (April), 1968.*
10. *Lijphart A., Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in thirty six Countries. New Haven and London: Yale University Press, 1999.*
11. *O'Donnel G., Schmitter Ph. and Whitehead L. (eds.). Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. — Baltimore: The Johns Hopkins University, 1986.*
12. *Scott Mainwaring, Presidentialism, multiparty systems, and democracy: the difficult equation, January 1997, https://www.researchgate.net/publication/253966997*
13. *Ware A., Political parties and party systems (Oxford: Oxford University Press, 2000)*

Reference Literature:

1. *Leyphart, A. Democracy in Multistructural Societies: Comparative Analyses. M.: Aspect Press, 1997. – 287 pp.*
2. *Almond G., Powell B., Comparative Politics Today. A World View. 6-th ed. N.Y.: Harper Collins, 1996. – 846 pp.*
3. *Beyme K. von Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State? // Government and Opposition. 1996. Vol. 31. № 2.*
4. *Cutright Ph. National Political Development: Measurement and Analysis // American Sociological Review. 1963. Vol. 28. № 1.*
5. *Diamond L. Introduction: In Search of Consolidation // Consolidating the Third Wave Democracies. Regional Challenges / Ed. by L. Diamond, M. Plattner, Y. Chu and H. Tien. — Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1997.*
6. *Gunter R., Diamandouros N., Puhle H.-J. (eds.) The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective. — Baltimore: John Hopkins University Press, 1995.*
7. *Huntington S. Democracy for the Long Haul // Journal of Democracy. 1996. Vol. 7. № 2.*
8. *Jaggers K., Gurr T. Tracking Democracy's Third Wave with the Polity Ill Data // Journal of Peace Research. 1995. Vol. 32. № 4.*
9. *Lijphart, A. "Typologies of Democratic Systems." Comparative Political Studies Vol.1, No. 1 (April), 1968.*
10. *Lijphart A., Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty Six Countries. New Haven and London: Yale University Press, 1999.*
11. *O'Donnel G., Schmitter Ph. and Whitehead L. (eds.). Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. — Baltimore: The Johns Hopkins University, 1986.*
12. *Scott Mainwaring, Presidentialism, multiparty systems, and democracy: the difficult equation, January 1997, https://www.researchgate.net/publication/253966997*
13. *Ware A., Political parties and party systems (Oxford: Oxford University Press, 2000)*